

Suur skeptikute apostel Paul Tillich

Arne Hiob

Paul Tillichi „Religioossed kõned” esitlusel 10.11.2009 Tallinna Jaani kiriku lõunasaalis

Suureks skeptikute apostlikuks nimetatud Paul Tillich (20.08.1886 – 22.10.1965) kuulub kõikide aegade suurimate teoloogide hulka. Ta sündis samal aastal, mil sündis ka teine XX sajandi teoloogia suurkuju Karl Barth. Tuntud eestlastest sündis samal aastal piiskop Hugo Bernhard Rahamägi. Aasta varem oli sündinud tuumafüüsik Nils Bohr, kaks aastat varem veel üks teoloogiakorüfee – Rudolf Bultmann. Kolm aastat hiljem sündis kõigi nende elu mõjutanud poliitik Adolf Hitler.

Kogu selle põlvkonna kohta on kirjutanud Heinz Zahrnt, et ta tundis ennast esindavat „üleminekut, aegade murrangut, mis iseloomustab meie ajastut. Ja just see tunne, et kuulatakse "ajaloo kahe perioodi vahelisse generatsiooni" ning seega elatakse globaalses murrangus ja üleminekus, on määratlenud ka Tillichi mõtlemist ja tööd kogu ta elu kestel" (1966: 383). Tillich kirjutab: „Me seisame keset maailmarevolutsiooni, mis puudutab inimliku eksistentsi iga valdkonda ning surub meile peale elu ja maailma uue tõlgenduse" (tsit. Zahrnt, *ibid.* järgi).

Nüüd vaatleme seda perioodi osalt juba tagasivaates: XX sajandi esimesel poolel toimunud maailmasõjad olid tõepoolest osa suurest maailmarevolutsioonist, mis haaras kõiki eluvaldkondi. Vapustavad kogemused I maailmasõjas, mil leiti maailmas kõige valgustatumad rahvad järsku kõige julmemates heitlustes, purustasid XIX sajandi arenguoptimismi ning tähendasid paljudele – nende seas ka Paul Tillichile – teadlikku XX sajandi algust. Pärast sõda, olles juba teoloogia ja filosoofia õppejõud, liitus ta religioossete sotsialistidega ja nõudis kuni elu lõpuni, et teoloogia peab teadlikult arvestama kõiki olulisi ajastuküsimusi, kui ta ei soovi jääda tummaks rääkides.

Kõige põhilisemaks ajastuküsimuseks on kristlikule sõnumile see, et seda lihtsalt enam ei mõisteta. Kirik on sidunud igavese tõe ajast tingitud väljendustega – mõneti seda peabki tegema, sest igavene on väljendatav ainult ajaliku kaudu. Religioosne keel on paratamatult sümbolikeel, sest väljendada tuleb teispoolest, mitte otse kogetavat. Ent kui sümbolikeel tardub ning ajaloost tingitu tõstetakse igaveseks, siis satutakse moonutusse, mis saadab kirikut läbi aegade. See on ebajumalateenistus, kui Jumala asemel kummardatakse jumalana seda, mis seda tegelikult pole – ebajumalaiks võivad nõnda muutuda ka meie poolt tarvitatud väljendused ning sõnad.

Sama tõdemust jagasid ka paljud teised Tillichi-aegsed teoloogid. Et Jumala sõna, mille kirik on vastu võtnud, jutlustaja suus moonutatakse – just see leiab kuulajate kõrvus vastupanu. Isegi kristliku usu kesksemad sisud, nagu Jumal, Kristus, patt või kirik on moondunud, mistõttu neid ei saa enam Tillichi arvates kasutada kuulutamisel praegusaja inimestele. Just kõige tõemeelsemad inimesed hülgavad sageli kristliku kuulutuse, vahel koguni küsitakse: mis on kirikul Jumalaga pistmist? Need kõik on juba Tillichi, mitte alles meie kogemused. Kuni kirikliku kuulutuse kutsutud esindajad olukorrast aru ei saa, peab Tillich nende tööd lootusetuks. Oma „Religioossetes kõnedes" üritab ta näidata, milline võiks olla piibellikule sisule vastav ja moodsale inimesele mõistetav keel.

Iseloomulikuks jooneks Tillichi mõtlemises on see, et ta taotleb ühendada teoloogiat ja filosoofiat – mitte lahutada neid, nagu fideistlik, usku rõhutav suund kristluses. Volituse selleks annab talle Jeesus Kristus ise, kes on Piibli järgi uus loodu ehk uus olemine – küsimus olemise järele aga ongi see, mis ühendab usku ja mõistust, filosoofiat ning teoloogiat. Mis on maailm, universum, olemine kui selline? See pole ainult filosoofiline, vaid ka teoloogiline küsimus, sest nii küsivad need, keda mingil kujul piinab juba veel üks küsimus: mis on meie elu ja olemise mõte? Sest minu elu mõte sõltub sellest, mis on olemine üldse ja milline mõte võib olla aluseks kogu olemisele.

„Olemise alus” – see on Tillichile tüüpiline väljend Jumala kohta, sest Looja on ka Alalhoidja, meie elu allikas ja alus. Oleme harjunud rääkima Jumalast kusagil kõrgel, kuid Piibli järgi on ta ka väga lähedal: ta on meie olemise igavene alus. Nii jõuab Tillich oma teise tüüpilise väite juurde, et Jumal on kusagil sügavuses: ta on kõige oleva mõte, seesmine iva, kogu olemise tuum ja „sügavus”. See ei tähenda, et Jumal ja maailma samastuksid – Jumal jääb meile ka sisimana ja sügavusena kättesaamatuks ning teispooleks. Ta ilmutab end seal, kus ta seda tahab. Võib mainida, et selline viis kirjeldada Jumalat, ehkki teiste sõnadega, on iseloomulik ka Lutherile ja luterlusele.

Kas tänapäeval on veel oluline Lutherit vaevanud küsimus: kuidas ma leiaksin armulise Jumala? Kui esitada see täpselt samas sõnastuses, siis ilmselt ei lähe see inimestele korda. Ent kui uurida lähemalt kogemust, mis seisab selle küsimuse taga, siis on see ilmselt sama aktuaalne kui minevikus. Tillich on väljendanud sama küsimust kolme tüüpi rahutusena või ängistusena: antiikset inimest painas saatuse ja surma rahutus, keskaegset inimest vaevas süü ja hukkamõistu rahutus, nüüdisaegset inimest aga närib tühjuse ja mõttetuse rahutus. Miks on see nii?

Inimene eksisteerib lõplikkuse ja lõpmatuse vahelisel piiril ja on võimeline küsima lõpmatuse järele, kuhu ta tunneb end kuuluvat. Ent ühtlasi on meie kogemuseks, et oleme võõrdunud oma olemise lõpmatust alusest. Sest oleme lõplikud olendid ja tunneme mitteolemise ähvardust, mis õhutab meid küsima olemise, elu mõtte järele. Inimene ei kogeks oma lõplikkust, kui ta ei teaks midagi lõpmatusest. Inimene ei kogeks oma kaduvust, kui ta ei teaks midagi igavesest ega tunneks oma kuuluvust tema juurde. See on taas Tillichi lemmikväljendeid Jumala kohta – „lgavene”.

Tillich pidas eksistentsialistlikku filosoofiat, mis selliste küsimustega tegeleb, kristluse loomulikuks liitlaseks. Ainult see, kes on kogenud kaduvuse vapustust, mitteolemise ähvardust, võib mõista, mida tähendab Jumal. Ainult see, kes on läbi elanud maailma konflikte, suudab taibata, mida tähendab jumalariik. Ainult see, keda on tabanud n.ö. ontoloogiline šokk, tundes kuidas tema olemasolu piirab ja ähvardab olematuse ookean, võtab tõsiselt religioosset küsimust. Siin on ka punkt, kus kohtuvad teoloogia ja filosoofia: kristlikus usus on tegemist rõhutatult olemisega, sest Kristluses on antud meile uue olemise manifestatsioon, kus on toimunud võõrdumuse ületamine, Jumala ja inimese taasühinemine, mis on iga religiooni süda ja eesmärk. Sooritades usuhüppe nähtamatusse, võib inimene seda kogeda isiklikus elus ja leida oma elule ning olemisele uue aluse.

Täna on Martin Lutheri sünnipäev – ja Tillich on selgelt luterlik teoloog, kes valutab oma südant ka protestantluse saatuse üle. Üheltpoolt rõhutab ta väga nn. protestantlikku printsiipi – põhimõtet, mis on aluseks kogu reformatsioonile, et nimelt miski maailmas pole püha iseenesest, vaid saab pühaks ainult tõeliselt püha, jumaliku kandjana. Ükski inimene ega kirik ei saa siduda pühadust jäägitult enda külge – jumaliku pühaduse kandjaks võivad saada isegi ilmaliku elu nähted. Kuid teisalt hoiatab Tillich

kirikut ilmalikustumise ohu eest, mis on akuutne just tänapäeval ja mille teostumisel kirik muutub läbinisti sotsiaalsetele eesmärkidele suunatud asutuseks. Ses suhtes tuleb Tillich meelest õppida katoliikluselt: me vajame sakraalset substantsi, pühakodasid ja sakramente, et pühadus ei hajuks ilmalikkuses ning kirik ei kaotaks oma olemust Jumala vahendajana, muutuks maiseks ettevõtteks, mis viimselt pole enam kasutatav Jumalale ega vajalik inimestele.

Koos Karl Barthiga kuulus Tillich ka natsionaalsotsialistide poolt kõige vaenatavamate teoloogide hulka: ta vallandati esimese mittejuudist professorina otsekohe pärast natside võimuletulekut 1933. Tillich emigreerus USA-sse ja esines sõjaaastatel Ameerika Hääles korduvate kõnedega, paljastades natsismi aseusundlikku ja paganlikku iseloomu. Pärast juutide kohutavat vaenamist väljendas Tillich oma poolehoidu sionismile, sest iga rahvas vajab oma maad. Rahvaste sekka hajutatud juudid on aga kristlastele lakkamatuks hoiatuseks paganluse ehk ebajumalateenistuse eest: viimase tunnuseks on see, et Jumalaks kuulutatakse see, mis Jumal ei ole – lõplik kuulutatakse lõpmatuks, ajalik igaveseks jt. Paganluse tunnuseks aga on, et Jumalaks tehakse midagi piiratut – ruum, rahvas või rass.

Paganlik on Tillich järgi ka isikukultus – mitte ainult füürierite ja staaride kummardamine, vaid isegi Jeesuse Kristuse väärkultus, kus ta esineb otsekui mingi liigamaine pooljumalus. Juudi rahvas oma meenutusega, et Jumal pole seotud ühegi kindla ruumiga, vaid ületab aja ja ajastute Issandana kõiki ruume, aitab Tillich sõnul puhastada ka arusaama Kristusest, kes on sellesama Jumala vahendaja, kes pole unustanud ka juudi rahvast. See kõik viis Tillich, nagu oli viinud ka Barthi, vaatele, et kristlaste suhe juutidesse ei väljendu misjonis, vaid dialoogis (vt Tillich 1972: 406j). Nii aitas Tillich väljendada protestantlikul teoloogial ka senisest positiivsemat suhet juutidesse.

Tillichile on ette heidetud, et tal kipub Jumal kui „olemise alus” sulama liiga kokku maailmaga ning muutuma liiga ebaisikuliseks. Kriitikal võiks olla õigus, kui me unustaksime, et teoloogilisi väljendeid tuleb mõista sümbolsest, s.t. neilt ei saagi nõuda n.ö. „loodusteaduslikku” eksaktsust. Oluline on Tillich puhul, et ta oli intellektuaalide tugi ning hingehoidja mõtlemise valdkonnas – ja sellisena ka ise vaga mõtleja, kes lohutas paljusid oma kõnedega. Tema kuulajateks ei olnud sageli kristlased, vaid skeptikud või koguni ateistid, kellele ta üritas lähemale viia kristlikku sõnumit.

On jutlustajaid, kes suhtuvad skeptikuisse ja kahtlejaisse põlgusega, üleolevalt – Tillich ilmutas nende vastu armastust. Ta kuulutas, et Jumal võib õigeks mõista iga tõsiselt kahtleja, sest kahtluses endas on tõe element, mille pärast kaheldakse – ja kui kahtlus on tõsine, siis on kohal ka tõde. Kui loodame, et Jumal andestab meie moraalsed patud, siis tuleb loota, et ta andestab ka intellektuaalsed patud – näiteks selle, kui keegi siiralt ei suuda uskuda.

Neile, kes tunnevad oma usu kindel olevat, ei pruugi Tillich kõnelda otse südamesse. Kuid inimestes, kellele pole võõras ka kahtluskogemus, võib ta tugevdada usupinda. Kõigile meile võivad aga õpetada tema „Religioossed kõned”, kuidas läheneda kristliku sõnumi edasikandjatena oma skeptilistele või koguni uskmatuile kaasmaalastele, nii et nad ei peaks kurtma, et neile misjoniga liiga tehakse.

Paul Tillich kohta tutvustuseks võiksin soovitada veel järgmisi kirjutisi: **Arne Hiob**, Uusaja kristlikud mõtlejad (Johannes Esto Ühing. Tartu 2008: lk 79-90) ja **Mart Kivimäe**, Paul Tillichist (Looming 12 / 1990: lk 1680-1691).

Kasutatud kirjandus:

Heinz Zahrnt, Die Sache mit Gott. Die protestantische Theologie im 20. Jahrhundert. R. Piper Co. Verlag. München 1966: lk 382-467.

Paul Tillich, Meine veränderte Stellung zum Zionismus (1959). Teoses: Impressionen und Reflexionen. Ein Lebensbild in Aufsätzen, Reden und Stellungnahmen. Gesammelte Werke XIII. Evangelisches Verlagswerk. Stuttgart 1972: lk 403-408.